

Методологія історії

УДК 016:930

А. М. Киридон

СТУДІЇ ПАМ'ЯТІ У СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ МЕЙНСТРИМІ УКРАЇНИ: ОСМИСЛЕННЯ ПЕРСПЕКТИВИ

Порушена проблема актуалізується з огляду на сучасний стан гуманітарного знання, який визначається появою та еволюцією нових дослідницьких парадигм, розмиванням меж традиційних дисциплін, активним розвитком міждисциплінарних студій, широким тематичним і методологічним різноманіттям. У соціогуманітарному мейнстрімі України студії пам'яті як напрям соціально-гуманітарних досліджень пам'яттєвих смислів виокремився на початок ХХІ століття. До процесу становлення й розвитку нового напрямку долучилися вчені – представники різних галузей наук та відповідно різних науково-дослідницьких установ та вищих навчальних закладів України. Сьогодні постала необхідність узгодити оперування категоріальним апаратом студій пам'яті, систематизувати існуючі доробки науковців, визначити предметне поле досліджень.

Проаналізовано основні тенденції та етапи становлення нового напрямку досліджень в Україні – студії пам'яті, які проаналізовано у статті. Розглянуто інституціоналізацію студій пам'яті в Україні – процес виокремлення та становлення досліджень колективної пам'яті як самостійного напрямку гуманітарних знань. Доведено, що на утвердження студій пам'яті в сучасній Україні впливає комплекс різнопланових чинників.

Ключові слова: Україна, колективна пам'ять, студії пам'яті, історіографія, міждисциплінарні дослідження, методологія, соціогуманітарний мейнстрім, пам'яттєві смисли.

Сучасна Україна як модерна держава-нація долає складний шлях «привласнення» свого минулого, відтворення українського історичного канону. Відтак у науковому й суспільному вітчизняному дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століть широко артикуються проблеми колективної пам'яті. Актуалізація досліджень колективної пам'яті в українському гуманітарному просторі є закономірною і супроводжується зростанням кількості публікацій, розмаїттям тематики, розширенням кола авторів.

Для вітчизняної гуманітаристики проблема пам'яті актуалізується після здобуття Україною незалежності й виникнення потреби осмислення історичної та суспільної загалом свідомості у процесі формування національної ідентичності. У соціогуманітарному мейнстрімі України студії пам'яті як напрям соціально-гуманітарних досліджень пам'яттєвих смислів виокремився на початок ХХІ століття. У межах цього напрямку увиразнюються галузеві конотативні структури (у психології, історії, філософії, політології, соціології, культурології тощо) з різними векторами пам'яті, але в одній системі координат –

«меморіальній». Залежно від сфери використання феномена пам'яті вибудовуються дефініції відповідного смислового навантаження.

Аналіз сучасної літератури з проблеми пам'яті з різними конотаціями (історична, національна, колективна, індивідуальна, соціальна та інші) свідчить про відсутність чіткого визначення поняття, що відбиває сутність цього феномена, а також ясності у застосуванні терміна (зокрема своєрідного метафоричного кентавра «історична пам'ять»), який досить довільно використовується для позначення різних процесів і явищ, із укладанням у нього того змісту, який вважає за потрібне надати йому той чи інший дослідник. У вітчизняному науковому просторі дедалі частіше пропонується англomовному відповідникові «memory studies» уживати для найширшого означення термін «студії пам'яті», а в межах цієї окресленої царини можуть функціонувати конотативні відповідники. Сьогодні назріла необхідність узгодити оперування категоріальним апаратом студій пам'яті, запропонувати критерії визначення й смислове навантаження термінів, систематизувати існуючі доробки науковців тощо.

Порушена проблема актуалізується також з огляду на сучасний стан гуманітарного знання, який визначається появою та еволюцією нових дослідницьких парадигм, розмиванням меж традиційних дисциплін, активним розвитком міждисциплінарних студій, широким тематичним і методологічним різноманіттям. При цьому, як зауважує російський дослідник, доктор філософських наук Р. Нугаєв, предметна сфера гуманітаристики постійно розширюється, охоплюючи все нові й нові культурні традиції, у соціогуманітарному знанні увиразнюються нові грані зростання, починають проявлятися кумулятивні ознаки, відбувається інтенсивне «схрещування» теоретичних мов і дискурсивних практик, їхня «гібридизація», множення й поширення, асиміляція одних традицій іншими [19, с. 59].

Метою пропонованої статті є увиразнення основних етапів та окреслення базових тенденцій становлення студій пам'яті в Україні. Важливість і актуальність задекларованої проблеми зумовлюється низкою чинників, зокрема:

- а) розвитком історіографічного процесу пам'яттєвої парадигми;
- б) потребою маркування методологічних орієнтирів;
- в) інтеграцією української історіографії у світовий історіографічний простір;
- г) необхідністю осмислення пам'яттєвого дискурсу в міждисциплінарному просторі тощо.

Оформлення початкових засад «memory studies» вилоновується в хронологічному діапазоні кінця XIX – середини XX століть. Однак особливістю формування нового напрямку міжпарадигмального знання була розпорошеність по різних дисциплінах [6; 7]. Стосовно другої половини XX століття П. Хаттон увиразнює вже кілька сегментів пам'яттєвого дискурсу:

- історичний (Ф. Ар'єс, Ж. Лефевр, Ф. Фюре, П. Нора та інші);
- соціологічний (М. Гальбвакс);
- психологічний (У. Вордсворт, З. Фрейд та інші);
- культурологічний (М. Фуко, Ф. Йейтс та інші);
- герменевтичний (Г.-Х. Гадамер) [27].

Водночас російський дослідник А. Дахін зауважує, що в поле зору П. Хаттона не потрапив важливий філософський сегмент, ядро якого пов'язане з дослідженням А. Бергсона «Матерія і пам'ять» [3], а також соціологічний сегмент

в репрезентації Е. Дюркгайма [28], А. Моля [20], Я. Зерубавель [30; 31], Е. Зерубавеля [29] та інших. Пізніше на хвилі західного інституціоналізму 1980-их років з'явилися дослідження механізмів збереження, накопичення соціальними інститутами попереднього досвіду нормативного регулювання, для означення яких використовувався термін «організаційна пам'ять» (В. Rochman).

Здійснення досліджень у рамках «memory studies» передбачає слідування таким основним принципам, що окреслюють межі цієї парадигми:

- розуміння соціальної/культурної пам'яті як процесу постійного розгортання, трансформацій і видозмін;
- сприйняття соціальної/культурної пам'яті як явища непередбачуваного, що далеко не завжди має лінійний, раціональний, логічний характер;
- визнання історичного, мінливого характеру утверджених у тій чи іншій культурі мнемонічних практик, що дає змогу говорити про наявність різних «культур спогаду», властивих тій чи іншій спільноті;
- урахування неперервного зв'язку, що існує між соціальною/культурною пам'яттю і колективними (у тому числі й національними) ідентичностями; розгляд соціальної/культурної пам'яті у зв'язку з «місцями пам'яті» та меморіальними ландшафтами пам'яті, аналіз топографії соціально значимих спогадів;
- урахування вибірковості, соціальної диференціації й потенціальної конфліктності соціальної/культурної пам'яті;
- визнання вирішальної ролі культурної пам'яті для формування соціальної солідарності;
- колективна пам'ять розглядається з точки зору стратегій звернення, що виробляються нею, з часом на користь тих або інших соціальних груп;
- розуміння того, що соціальна/культурна пам'ять завжди є інструментом політики і використовується соціальними групами для досягнення певної мети й здобуття тих або інших вигод та переваг [4].

Особливість формування вітчизняного історіографічного дискурсу задекларованої проблеми полягає в тому, що актуалізація пам'яттєвого дискурсу (попри зумовленість політичними, соціокультурними та науковими причинами) викликана першопочатково вживанням терміна «історична пам'ять» у метафоричному смислі. У засобах масової інформації (ЗМІ) та публіцистичній літературі поняття «історична пам'ять» використовувалися на рівні метафори чи фразеологічного звороту, але саме завдяки ЗМІ, кінематографу, документалістиці, літературі тощо поняття актуалізувалось у масовій свідомості. Хронологічно це пов'язане з періодом перебудови в СРСР і УРСР, із часом ліквідації «білих плям в історії». Зокрема, ще 1989 року І. Ісіченко, не вдаючись до детального аналізу наповнюваності терміна, зауважив активізацію вживання концепту «історична пам'ять» у культурологічних дослідженнях [12].

На початок XXI століття спостерігається формування наукового співтовариства, представники якого послідовно звертаються до проблем колективної пам'яті. Репрезентоване окремими дослідниками це товариство водночас уособлює умовно єдиний вітчизняний простір меморіальних студій. Про міждисциплінарний характер студій пам'яті свідчить також і те, що до процесу їх становлення і розвитку долучилися вчені – представники різних галузей наук та відповідно різних науково-дослідницьких установ України: Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України, Інституту

політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Інституту історії України НАН України, Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України й ін. Зокрема, до проблем колективної пам'яті апелюють такі вітчизняні науковці, як І. Гирич, В. Горбатенко, С. Здіорук, А. Киридон, І. Колесник, С. Кульчицький, Ю. Левенець, О. Лисенко, Л. Нагорна, О. Онищенко, Ю. Опалько, О. Рафальський, М. Рябчук, В. Серета, В. Смолій, Д. Табачник, О. Удод, Л. Чупрій, Ю. Шайгородський, Ю. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші.

Розширюють академічні пошуки у царині меморіальної проблематики й окремі представники вітчизняної університетської гуманітаристики, що працюють у провідних вищих навчальних закладах України (Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Харківському національному університеті імені В. Каразіна, Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя та ін.): О. Антонюк, В. Артюх, О. Бабкіна, В. Бебик, О. Бойко, І. Варзар, В. Вашкевич, Г. Грінченко, Я. Грицак, А. Жив'юк, Л. Зашкільняк, Я. Калакура, В. Карлова, О. Кісь, М. Козловець, В. Масненко, В. Сергійчук, І. Симоненко, С. Троян, Л. Федик, Н. Яковенко й інші.

Важливим елементом у процесі становлення меморіальних студій в Україні постають дисертаційні дослідження проблем пам'яті, здійснені останнім часом. Захист дисертацій А. Глушка (К., 2014), О. Воляннюк (К., 2012), В. Жадько (К., 2007), Ю. Зерній (К., 2009), Г. Коньшини (Харків, 2007), Л. Стародубцевої (Харків, 2004), О. Фостачук (Харків, 2005) та інших, підготовлених у галузях соціології, політології, культурології, філософії, де концепт пам'яті виступає у супроводі різноманітних означень – соціальної / суспільної / історичної – засвідчив усталену наявність проблематики у міждисциплінарному науковому сегменті.

Поступово відбувається процес інституціоналізації студій пам'яті в Україні. Інституціоналізація студій пам'яті – це процес виокремлення і становлення досліджень колективної пам'яті як самостійного напрямку гуманітарних знань; структурне оформлення меморіального дослідницького простору, виокремлення ключових напрямів та проблем, що сприяє взаємодії науки з суспільством, відповідаючи на виклики часу. Цей тривалий і непростий процес у цілому характеризується створенням науково-дослідницьких структур, випуском спеціалізованих видань – монографій, збірників, покажчиків, а також формуванням наукового професійного середовища.

Одним із невід'ємних елементів інституалізації студій пам'яті в Україні, що сприяє популяризації цих досліджень серед наукової спільноти і широкої громадськості, є видання перекладної літератури відомих зарубіжних учених. Упродовж останніх років українською мовою видано праці «Винайдення традиції» за редакцією Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера (К., 2005), Р. Козеллека «Часові пласти. Дослідження з теорії історії» (К., 2006), А. Міхніка «Історична політика: російський варіант» (К., 2006), С. Єсельчика «Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві» (К., 2008), П. Коннертона «Як суспільства пам'ятають» (К., 2009), «Європа та її болісні минувшини» за редакцією Ж. Мінка і Л. Неймайер (К., 2009), монографії Й. Рюзена «Нові шляхи

історичного мислення» (Львів, 2010), Б. Шацької «Минуле – пам'ять – міт» (Чернівці, 2011), В. Вжосека «Історія – Культура – Метафора». Постановня неklasичної історіографії. Про історичне мислення» (К., 2011), А. Ассман «Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті» (К., 2012), Е. Доманської «Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле» (К., 2012) й інші. Цей бібліографічний фонд суттєво доповнюють окремі наукові статті зарубіжних учених, перекладені українською, а також доступна в Україні російськомовна література, присвячена проблемам пам'яті.

Спектр сучасних досліджень пам'яті надзвичайно широкий. Це – вивчення мовних, поведінкових і тілесних практик; розгляд історії й пам'яті як форм відображення історичної культури; історії як мистецтва пам'яті тощо. Проблема полягає в спробі теоретичного осмислення процесів, що супроводжують появу нового напрямку гуманітаристики. На часі також необхідність чіткого вираження предметного поля досліджень та відповідної домовленості чи узгодженості термінів.

Якщо на Заході активізація досліджень у галузі соціології, культурології, психології й загалом «memory boom» починається в 1980-их роках, то в Україні на цей час відтворення невідомих сторінок минулого, «білі плями історії», відкриття архівів, доступ до документів, з яких було знято гриф секретності, активізували осмислення подієвої історії. Лише згодом простежуються намагання окреслити дефініції чи спроби концептуалізації. Звідси не випадковим є породження своєрідних понятійних кентаврів «історична пам'ять», «національна пам'ять» тощо (хоча останні є похідними від трьох основних видів пам'яті: індивідуальна, соціальна, колективна). Україна із запізненням уходить у постмодерні «memory boom». Як наслідок, простежується двоїстий процес: з одного боку, намагання долучитися до студій із дослідження пам'яті, перебираючи вже напрацьовану, переважно західну методологію, з іншого – пошук національної ідентичності веде до конструювання власного нарративу й оформлення відповідного понятійно-категоріального апарату. Значний вплив на процеси становлення студій пам'яті має дуальність свідомісного рівня, тривале перебування в умовах ідеолого-герменевтичного простору радянської держави, очікувальність (або об'єктивне невстигання за процесом).

На нашу думку, в становленні студій пам'яті в Україні можна умовно виокремити кілька етапів із певними тенденціями розвитку.

Перший етап – вилонування студій пам'яті в Україні – припадає на кінець 1980-их – початок 1990-их років (натомість на той час, як зазначалося, у зарубіжній історіографії проблема пам'яті набула вже пріоритетності у суспільному житті та наукових дослідженнях). Цей етап можна також характеризувати як етап опосередкованого впливу пам'яттєвої парадигми на дослідження минулого.

Події на зламі 1980-их – 1990-их років не лише докорінно змінили соціокультурний ландшафт країни, але й заклали нову ціннісно-смыслову парадигму цивілізаційного поступу, і, по суті, виразнили нагальність осмислення процесів минулого та привели до «одержимості історією». Водночас важливо зауважити: у той час, коли наприкінці 1980-их – на початку 1990-их років у вітчизняній історіографії відбувся бурхливий процес відродження забутих сторінок історії (бум історичних розвідок, потяг до вивчення історії України

тощо), у зарубіжній історіографії спостерігалось переосмислення подієвої історії в парадигмі «memory studies».

Другий етап – від початку 1990-их – до початку 2000-их років – етап зародження студій пам'яті в контексті процесу початків державотворення (своєрідного «перехідного періоду»). Актуальності набула проблема збереження національно-культурної ідентичності, національної неповторності; в умовах трансформації культурного простору актуалізувалось питання відродження національних цінностей і традицій. Очевидно, не випадково одне з перших дисертаційних досліджень пам'яттєвого дискурсу фокусувалось навколо культурно-історичної парадигми [2]. Разом із тим, нові модернізаційні явища не могли не впливати на сформовану систему знань, ідей, цінностей, культурних традицій. В умовах інформаційно-технічної цивілізації вони сприяли її трансформуванню.

Особливістю періоду була активізація досліджень минулого, вивчення історії попередніх періодів. Із часом актуалізувалися проблеми пам'яті, котрі здебільшого були маніфестовані як «історична пам'ять». Поступово спостерігалось витіснення вивчення минулого «історичною пам'яттю», а в подальшому – студіями пам'яті (під впливом західноєвропейської парадигми «memory studies»).

Третій етап – початок 2000-их років – 2010 рік – активізація досліджень пам'яттєвого дискурсу в різних галузях соціогуманітарного знання. Характерною рисою етапу постає зміна «одержимості історією», притаманна періоду кінця 1980-их – початку 1990-их років, «одержимістю пам'яттю» початку ХХІ століття.

В українському науковому просторі формування сталого наукового інтересу до меморіальних студій на початку ХХІ століття засвідчується проведенням низки симпозіумів, «круглих столів» і конференцій. У квітні 2008 року відбувся «круглий стіл» «Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність» у Національному інституті стратегічних досліджень. Наприкінці цього ж року проведено Міжнародну наукову конференцію «Геополітика, примирення та пам'ять», організатором якої виступила Києво-Могилянська академія за підтримки посольств Польщі й Франції в Україні. 2010 рік відзначився Міжнародною конференцією «Пам'ять як поле змагань у польсько-російському трикутнику», співорганізаторами якої були видання «Україна модерна», «Ab imregio», Фонд ім. Гайнриха Бьолля в Україні й також посольство Республіки Польща в Україні.

Ще одним кроком на шляху входження студій пам'яті в український гуманітарний простір та їх подальшої популяризації стало видання тематичних спеціальних випусків відомих часописів «Україна модерна» й «Схід – Захід», зміст яких присвячувався теоретичним та практичним проблемам пам'яті у розробленні вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Спостерігалось розширення проблематики досліджень пам'яттєвого дискурсу, що відбувалось на фоні утвердження в історіографії нових концептуальних підходів до вирішення окремих епізодів історичного процесу та увиразнення саме пам'яттєвої складової. При цьому наповнення пам'яттєвого дискурсу вирізнялося варіативністю конотативної складової пам'яті й акцентами на тій чи іншій видовій характеристиці пам'яті.

Четвертий етап (2011 – жовтень 2014 року) – первинний етап інституалізації студій пам'яті в Україні. Інституційним флагманом парадигмального поля студій пам'яті на той час став Український інститут національної пам'яті (УІНП) (із моменту зміни статусу й реорганізації його як науково-дослідницької установи (2011 року). Тоді ж обговорення теоретичних і прикладних проблем студій пам'яті було започатковане на сторінках спеціалізованого наукового видання «Національна та історична пам'ять» (протягом 2011 – 2014 років видано десять випусків збірника).

З цього часу меморіальні студії набули комплексного, системного, послідовного, наукового характеру, з прикметною відмовою від нефахових, ідеологізованих підходів. Зусиллями члена-кореспондента НАН України В. Солдатенка, а також провідних фахівців інституції (О. Бойка, Л. Буряк, В. Вашкевича, О. Вишняка, Д. Веденєєва, Ю. Ганжурова, В. Головченка, Г. Касьянова, А. Киридон, В. Кривошеї, С. Леп'явка, О. Лисенка, О. Любовець та інших) проводився інтенсивний пошук шляхів надання національній пам'яті, її формуванню та розвитку наукового обґрунтування.

Інститутом започатковано видання першого цільового збірника наукових праць «Національна та історична пам'ять», де репрезентовано широкий спектр теоретичних і практичних проблем меморіальної тематики. Традиційними стали наукові заходи, ініційовані УІНП, серед яких – конференції й «круглі столи» комеморативного і теоретично-методологічного характеру: «Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського)» (вересень, 2011); «Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри» (жовтень, 2012); «Національна пам'ять: виклики XXI століття» (листопад, 2012); «Павло Скоропадський – останній гетьман України (квітень, 2013)»; «Волинська трагедія 1943–1944 років і її вплив на історичну пам'ять українського та польського народів» (липень, 2013), «Студії пам'яті в Україні: стан, проблеми та перспективи» (жовтень, 2014) й інші.

Потужним внеском у становлення нового напрямку стали підготовлені колективом УІНП видання в парадигмі студій пам'яті – унікальний словник ключових термінів [21] та бібліографічний покажчик [24].

Підсумковою кодою роботи УІНП в статусі науково-дослідницької установи фактично став «круглий стіл» «Студії пам'яті в Україні: стан, проблеми та перспективи» (2014 рік). У цьому році відбулася зміна статусу УІНП. Відтак констатація інституціоналізації нового напрямку в Україні виявилася доволі хиткою, тому можна схарактеризувати цей процес (процес інституціоналізації досліджень пам'яті в Україні зі своєрідним науково-дослідницьким центром в УІНП) як далекий від свого завершення.

У постанові Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 року зазначено: «Ліквідувати Український інститут національної пам'яті як науково-дослідну установу (виділено нами. – А.К.), що перебуває в управлінні Кабінету Міністрів України». Натомість ідеться про створення Українського інституту національної пам'яті як *центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики (виділено нами. – А.К.)* у сфері відновлення і збереження національної пам'яті, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури [23].

12 листопада 2014 року постановою Кабінету Міністрів України затверджено нове Положення про Український інститут національної пам'яті, де зазначено: «Український інститут національної пам'яті (далі – Інститут) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури і який реалізує державну політику в сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу» [9]. Важко прогнозувати, як подібна реорганізація установи позначиться на процесі саме інституціоналізації студій пам'яті, оскільки потужна наукова теоретико-методологічна складова, пріоритетна для попередньої інституції, яка вигідно вирізняла установу України в порівнянні з аналогічними інституціями пам'яті за кордоном, опинилася на маргінесі. Натомість домінантою стає ідеолого-політичний вектор діяльності, а також інструменталізація досліджень. Зокрема, Положення визначає завдання УІНП: «1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції; 2) бере участь у підготовці проектів міжнародних договорів України, готує в установленому порядку пропозиції щодо укладення і денонсації таких договорів, укладає з питань, що належать до його компетенції, міжвідомчі міжнародні договори України, забезпечує виконання зобов'язань за зазначеними договорами; 3) організовує роботу із: дослідження Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років та політичних репресій в Україні, інформування про результати таких досліджень громадян України й світової громадськості, вживає заходів до визнання на міжнародному рівні Голодомору 1932 – 1933 років в Україні актом геноциду Українського народу; збирання інформації, створення та наповнення баз даних щодо свідчень очевидців політичних репресій, українського визвольного руху, воєн, жертв Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років і політичних репресій, а також щодо дій, спрямованих на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема участі в антитерористичних операціях; створення мартирологів, книг пам'яті й інших баз даних щодо осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, жертв Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років та політичних репресій і забезпечує увічнення їх пам'яті; 4) забезпечує ведення обліку, впорядкування й збереження місць поховання жертв Голодомору 1932 – 1933 років, масового голоду 1921 – 1923, 1946 – 1947 років та політичних репресій, воєн, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях; 5) уносить у встановленому порядку пропозиції щодо відзначення державними нагородами учасників боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також осіб, що зробили вагомий внесок у відновлення й збереження національної пам'яті Українського народу; 6) ініціює здійснення заходів щодо соціального захисту ветеранів Другої світової війни і учасників боротьби за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України у XX – XXI століттях; 7) сприяє відновленню прав осіб, які репресовані; 8) ініціює спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків (у тому числі в рамках виконання міжнародних договорів України); 9) вносить в установленому законом порядку подання про утворення і забезпечує діяльність галузевого державного архіву

Інституту як архівної установи, що забезпечує збирання, ведення обліку, зберігання, надання доступу та використання документів щодо роботи спецслужб і правоохоронних органів колишнього СРСР; 10) сприяє виготовленню друкованої продукції, кіно- та відеопродукції, сценічному й іншому художньому втіленню образів історичного минулого, зокрема осіб, що чинили опір тоталітарним режимам, політичним репресіям, а також виготовленню друкованої продукції з питань відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу, в тому числі забезпечує підготовку наукових і науково-популярних видань щодо популяризації історії України, результатів наукових досліджень, монографій, збірників статей, наукових доповідей, їх розповсюдженню на безоплатній основі; 11) сприяє формуванню музейних та бібліотечних фондів з питань відновлення й збереження національної пам'яті Українського народу, підготовці музейних експозицій і навчальних програм; 12) здійснює функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління; 13) здійснює співробітництво з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними особами незалежно від форми власності щодо надання їм інформаційної та методичної допомоги у провадженні діяльності з формування у громадян України патріотизму і національної свідомості; 14) сприяє діяльності громадських об'єднань, зокрема молодіжних, з відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; 15) залучає закордонних українців та іноземців до збирання і вивчення матеріалів про історію України, реалізації спільних проектів; 16) забезпечує оприлюднення наукових повідомлень, інформаційних і аналітичних матеріалів, результатів досліджень Голодомору 1932 – 1933 років, політичних репресій, бере участь у програмах, що виконуються іншими органами виконавчої влади; 17) сприяє проведенню наукових досліджень у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; 18) сприяє пошуку, веденню обліку, облаштуванню, збереженню й утриманню місць поховань учасників воєн, політичних репресій, боротьби за незалежність України; 19) організовує і проводить наукові конференції, семінари, засідання за круглим столом, експертні обговорення та інші заходи з питань, що належать до його компетенції; 20) здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Інституту, підприємств, установ й організацій, що належать до сфери його управління; 21) здійснює інші повноваження, визначені законом»[9].

Поза тим, маємо сподівання, що студії пам'яті в Україні постали як форма репрезентації певного культурного часопростору, а не детерміновані загальнокультурною інтелектуальною модою. Шкода, що спроби формування певного центру досліджень не дістали інституціонального продовження, відтак залишаються переважно розпорошеними в окремих наукових установах та навчальних закладах. Уважасмо за необхідне підкреслити значущість студій пам'яті не лише з точки зору емпіричних досліджень, але й з перспективи теоретичного осмислення.

Серед проблемних питань у розвитку вітчизняних студій пам'яті:

– рафінованість дискурсу: студії пам'яті здебільшого залишаються простором / надбанням нечисленного й доволі розпорошеного галузевого середовища інтелектуалів;

– концентрація методологічних напрацювань переважно в площині соціології, філософії, культурології й значно менше – історії;

– схильність до міждисциплінарних запозичень (це практика світова, водночас кожна наука має свій інструментарій і техніки його використання); відтак нагальною є потреба досягнення «домовленостей» щодо використання понятійно-категоріального апарату;

– узалежнення від перекладних видань; запізнення у виробленні власних підходів та бачень методологічного поля;

– низький рівень культури раціональної комунікації (йдеться про обмеженість комунікування науковців різних галузей пам'яттєвого дискурсу);

– відірваність методології й практики (наслідок: назвами, які рясніють поняттями «історична пам'ять», «національна пам'ять», здебільшого маскують фактологічний канон);

– тотальна електронізація пам'яті призводить до того, що зникає потреба щось пам'ятати або пригадувати;

– студії пам'яті «не вписуються» в паспорти спеціальностей із захисту дисертацій (відтак – захист відбувається з філософських, політичних та інших наук).

Відаючи належне теоретичній і практичній значущості наукового доробку в царині студій пам'яті, слід визнати, що подальшого широкомасштабного осмислення потребує проблема усталеності дослідницького інструментарію (особливо враховуючи міждисциплінарність проблематики), поглиблення аналітичності прикладних досліджень, узагальнень одержаних результатів парадигмального знання.

Характерними рисами студій пам'яті на сучасному етапі є відкритість до різноманітних теоретичних пропозицій стосовно процесу концептуалізації предмета дослідження, методологічний еkleктизм (це також притаманне, зокрема сучасним американським студіям пам'яттєвих дискурсів). Наслідком цього постає варіативність та багатоголосся досліджень пам'яттєвого поля. Предмет дослідження в просторі пам'яті епістемологічно твориться в процесі наукового пошуку, з використанням різних підходів і різноманітних доступних видів джерел (від офіційних документів через фольклор та усну історію до збережених артефактів та інше). Сьогодні назріла необхідність узгодити оперування категоріальним апаратом студій пам'яті, систематизувати існуючі доробки науковців, можливо, запропонувати критерії визначення та смислове навантаження термінів.

На утвердження студій пам'яті в сучасній Україні впливає комплекс складових, з-поміж яких позначимо залежність від активізації теоретико-методологічних досліджень, вироблення понятійно-категоріального апарату на рівні «суспільного договору», підтримка / зацікавленість з боку держави, затребуваність пам'яттєвого дискурсу тощо. Отже, для подальшого розвитку студій пам'яті важливим є виокремлення кількох видів ресурсів:

– кадровий (який передбачає забезпеченість кваліфікованими фахівцями конкретного напрямку, а якщо говорити про формування галузі – необхідність увиразнення цеху відповідних фахівців);

– науково-методичний (формування теоретичного підґрунтя, вироблення інструментарію);

– матеріально-технічний ресурс (фінансування);

– інформаційний ресурс (уключає обсяг доступної інформації та канали її отримання);

– комунікативний ресурс (технології комунікації, необхідні для активного обміну думками тощо).

На жаль, мусимо констатувати істотну послабленість теоретико-методологічної складової студій пам'яті, що зумовлене особливостями дисциплінарного самовизначення. Апелюючи до запропонованої системи координат соціологів Дж. Александера та А. Ріда, зауважимо в просторі досліджень пам'яті факт «зсуву вниз» (переважання емпіричних досліджень) порівняно зі «зсувом вгору» (в напрямі теоретичних досліджень) [1, с. 8].

Загалом поглиблення та вдосконалення меморіальних студій як необхідної умови їх інституціоналізації відкриває новий простір для осмислення ключових історичних подій, постатей, місць, що впродовж тривалого часу впливали на формування колективної пам'яті й продовжують виконувати свою місію, попри всі суспільно-політичні трансформації. Водночас студії пам'яті потребують окреслення предметного поля досліджень (предметної визначеності), горизонтів пізнання та «контактних зон» міждисциплінарного дискурсу. З огляду на те, що студії пам'яті є міждисциплінарним полем / зручною територією для міждисциплінарних досліджень антропології, філософії, історії, соціології, політичної теорії, теорії літератури тощо, формується деяка загальна для соціальних наук парадигма. З іншого ж боку, для кожної дисципліни характерним є свій, відмінний від інших, спосіб уключення понять у дослідницьку традицію, свій спосіб концептуалізації. Відтак необхідне чітке осмислення предмета дослідження. Хоча становлення студій пам'яті потребує подальшого дискусійного обговорення щодо можливості категоріального синтезу для досягнення методологічного компромісу, є підстави констатувати появу нового напрямку соціогуманітаристики в Україні – студій пам'яті.

Список використаних джерел

1. Александер Дж. Социальная наука как чтение и перформанс: культурно-социологическое понимание эпистемологии / Дж. Александер // Социс. – 2011. – №8. – С. 3-17.
2. Багров Г.Г. Культурно-історична пам'ять в контексті проблем часу [Текст]: автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03 / Г.Г. Багров; НАН України, Ін-т філос. – К., 1996. – 22 с.
3. Бергсон А. Материя и память / А. Бергсон // Соч. в 4 т.; пер. с фр. – М.: Московский клуб, 1992. – Т. 1. – С. 160-316.
4. Васильев А.Г. Культурная память / забвение и национальная идентичность: теоретические основания анализа / А. Г. Васильев // Культурная память в контексте формирования национальной идентичности России в XXI веке: коллективная монография / Рос. ин-т культурологи; отв. ред. Н.А. Кочеляева. – М.: Совпадение, 2012. – С. 3-29.
5. Воляннюк О. Memory studies у категоріях: пошук канонічних моделей та міждисциплінарних новацій / О. Воляннюк // Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. – Вип. 3. – 2012. – С. 118-128.
6. Дахин А.В. Общественное развитие и вызовы коллективной памяти: перспектива философской концептуализации memory studies / А.В. Дахин // Вопросы философии. – 2010. – №8. – С. 42-44.

7. Дахин А.В. Память, история, Вселенная: на пути к новой онтологической реальности / А.В. Дахин // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2012. – №1 (3). – С. 19-34.
8. Дахин А. Пространство организационной памяти / А. Дахин // Гуманитарная география. Научный и культурнопросветительный альманах. – М.: Институт наследия им. Д.С. Лихачева, 2008. – Вып. 5. – С. 270-272.
9. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 року, №684. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/dejaki-pitannja-ukrayinskogo-institutu-nacionalnoyi-pamjati-doc211035.html>
10. Зерній Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Ю. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 71-76.
11. Зерубавель Я. Динаміка колективної пам'яті / Я. Зерубавель // *Ab imperio*. – 2004. – № 3. – С. 71-90.
12. Ісіченко І. Шевченкове слово – історична пам'ять народу / І. Ісіченко // Прапор (Харків). – 1989. – №3. – С. 159-165.
13. Калакура Я.С. Національна пам'ять: історіографічний контекст / Я.С. Калакура // Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 4. – С. 30-41.
14. Киридон А.М. Минуле в інтерпретаціях істориків: п'ять розвідок про пам'ять: [монографія; наук. ред. С. Троян] / А.М. Киридон. – Рівне: РІС КСУ, 2010. – 128 с.
15. Киридон А.М. «Memory studies» в Україні: статус і особливості процесу становлення / А.М. Киридон // Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 5. – С. 96-106.
16. Козловець М. Історична пам'ять як чинник інтеграції українського суспільства / М. Козловець // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – К., 2008. – №1. – С. 13-22.
17. Масненко В.В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. В. Масненко // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С. 49-62.
18. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 324 с.
19. Нугаєв Р.М. Проблема росту соціогуманітарного знання / Р.М. Нугаєв // *Вопросы философии*. – 2007. – № 8. – С. 59-60.
20. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М.: Прогресс, 1987. – 406 с.
21. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / кер. авт. кол. А.М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – 436 с.
22. Стародубцева Л. Мнемозина и Лета. Память и забвение в истории культуры / Л. Стародубцева. – Харьков: ХГАК, 2003. – 696 с.
23. Питання Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 2014 року, № 292. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF>
24. Студії пам'яті в Україні. (Історіографічний дискурс. Бібліографічний показчик) / Передмова, вступ. ст., заг. ред. А.М. Киридон; [упор. показчика: А.М. Киридон, О.Я. Волянчук, В.І. Огієнко]. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. – 294 с.

25. Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник: Вип. 13–14 (Спец. вип.): Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи / Голов. ред.. В.В. Кравченко. – Харків: ТОВ «НТМТ», 2009. – 428 с.
26. Україна модерна: Міжнародний інтелектуальний часопис / відп. ред. А. Портнов; відп. секретар В. Маслійчук – К. – Львів: Критика, 2009. – № 4 (15): Пам'ять як поле змагань. – 358 с.
27. Хаттон П. История как искусство памяти / П. Хаттон; пер. с англ. В.Ю. Быстрова. – СПб.: Изд-во «Владимир Даль», 2003. – 423 с.
28. Durkheim É. The Elementary Forms of the Religious Life (1915) / Émile Durkheim; Engl. transl. by Joseph Ward Swain. – New York, 1965. – 507 с.
29. Zerubavel E. Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life / Eviatar Zerubavel. – Chicago: University of Chicago Press, 1981. – 224 p.
30. Zerubavel Y. The Holiday Cycle and the Commemoration of the Past: Folklore, History, and Education / Yael Zerubavel // Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies. – Jerusalem, 1986. – Vol. 4. – P. 111-118.
31. Zerubavel Y. The Recovery of Masada: A Study in Collective Memory / Yael Zerubavel, Bernice Barnett // Sociological Quarterly. – 1986. – Vol. 27. – No. 2. – P. 147-64.

А. Н. Киридон

СТУДИИ ПАМ'ЯТИ В СОЦІОГУМАНІТАРНОМ МЕЙНСТРИМЕ УКРАЇНИ: ОСМЫСЛЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

Затронутая проблема актуализируется ввиду состояния современного гуманитарного знания, которое характеризуется появлением и эволюцией новых исследовательских парадигм, размыванием границ традиционных дисциплин, активным развитием междисциплинарных исследований, широким тематическим и методологическим многообразием. В социогуманитарном мейнстриме Украины изучение памяти как направление социально-гуманитарных исследований смыслов памяти формируется в начале XXI века. К процессу становления и развития нового направления приобщились ученые – представители различных отраслей наук и соответственно различных научно-исследовательских учреждений и высших учебных заведений Украины. Ныне возникла необходимость согласовать оперирование категориальным аппаратом исследований памяти, систематизировать существующие наработки ученых, определить предметное поле исследований.

В статье проанализированы основные тенденции и этапы становления нового направления исследований в Украине – студий памяти. Институционализация исследований памяти в Украине – это процесс выделения и становления исследований коллективной памяти как самостоятельного направления гуманитарных знаний. Доказано, что на утверждение изучения памяти в современной Украине влияет комплекс разноплановых факторов.

***Ключевые слова:** Украина, коллективная память, исследование памяти, историография, междисциплинарные исследования, методология, социогуманитарный мейнстрим, смыслы памяти.*

А. М. Kyrydon

MEMORY STUDIES IN UKRAINE'S SOCIOHUMANITARIAN MAINSTREAM: UNDERSTANDING PERSPECTIVES

The raised issue is actualized considering the current state of human knowledge, which is determined by the emergence and evolution of new research paradigms, blurring

the boundaries of traditional disciplines, active development of interdisciplinary studies, and broad thematic and methodological diversity. In Ukraine's socio-humanitarian mainstream memory researches as direction of social and humanitarian studies of memory meanings emerged at the beginning of the 21st century. The representatives of different branches of science and various research institutions and universities in Ukraine were engaged in the process of forming and developing a new direction.

The spectrum of modern memory studies is extremely wide. It includes studying language, behavioral and bodily practices; considering history and memory as form of reflecting historical culture; history as the art of memory, etc. The problem is an attempt of theoretical understanding processes that accompany emerging a new direction of humanities. The need to reconcile operating categorical apparatus of memory studies, systematize existing achievements of scientists, and define clearly the objective field of research arises nowadays.

The basic trends and stages of a new direction of research in Ukraine that are Memory Studies are analyzed in the article. The author considers the institutionalization of memory studies in Ukraine as a process of separating and formatting collective memory studies as an independent direction of humanitarian knowledge. The article proves that a diverse range of factors influences strengthening memory studies in contemporary Ukraine.

Keywords: *Ukraine, collective memory, memory studies, historiography, interdisciplinary research, methodology, socio-humanitarian mainstream, memory meanings.*

Надійшла до редакції 24 жовтня 2014 року

* * *